Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 60
Warszawa 2025
Article No. 3457

Citation:

Mikołajczak, M. (2025). Reforma ortograficzna patriarchy Eutymiusza jako przejaw świadomej polityki językowej średniowiecznej Bułgarii. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 60*, Article 3457. https://doi.org/10.11649/sfps.3457

DOI: 10.11649/sfps.3457

Mariola Mikołajczak
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Reforma ortograficzna patriarchy Eutymiusza jako przejaw świadomej polityki językowej średniowiecznej Bułgarii

Ostatni patriarcha średniowiecznej Bułgarii, Eutymiusz Tyrnowski (ok. 1325 – ok. 1402) do dziś zajmuje szczególne miejsce w sercach swoich rodaków, szczególnie tych wierzących – Bułgarska Cerkiew Prawosławna kanonizowała go i wyznaczyła 20 stycznia jako datę jego wspomnienia liturgicznego. Żywot św. Eutymiusza zamieszczony w dwutomowym synodalnym wydaniu żywotów świętych zaczyna się od słów: „Najbardziej świetlistą postacią wśród świętych przywódców Bułgarskiej Cerkwi Prawosławnej – arcybiskupów i patriarchów – jest niewątpliwie święty patriarcha Eutymiusz Tyrnowski" (*Жития на светиите*, b.d., t. 1, s. 53). Wydane na Świętej Górze Athos żywoty bułgarskich świętych zawierają z kolei skróconą i uwspółcześnioną wersję Etymiuszowego żywota, jaka w latach 1415–1418, czyli tuż po śmierci patriarchy wyszła spod pióra jego ucznia, późniejszego metropolity kijowskiego Grzegorza Cambłaka (*Жития на българските светии*, 2002, ss. 361–377). W *Słowie pochwalnym ku czci Eutymiusza* Cambłak wspominał m.in. o znaczeniu trudu, jakiego podjął

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2025.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

się Eutymiusz, o konieczności naprawy „skażonych" ksiąg słowiańskich, które nawiązując zbytnio do żywej mowy, nie mogły oddać ani sensu, ani piękna stylu greckich pierwowzorów (Иванова, 1986, 2008, ss. 432–433). Kijowski metropolita pisał też, że wielu poprzednim tłumaczom nie udało się wniknąć do głębi w uczoność Greków, a posługując się prymitywnym – według niego – językiem, spisali księgi, które uważano za właściwe tylko dlatego, że nazywano je pobożnymi, świątobliwymi. Dopiero nowe przekłady, poprawione w duchy reformy patriarchy Eutymiusza, kunsztem języka dorównywały greckim oryginałom (Русев i in., 1971). Dlatego też, zważywszy na celowy, szeroko zakrojony, nakierowany na zmiany prowadzące do ulepszenia słowiańskiego piśmiennictwa charakter działań Eutymiusza, pozwalam sobie określić jego poczynania z gruntu współczesnym mianem polityki językowej.

Swoją głęboką wiarą, troską o wiernych, modlitewnym, hezychastycznym zaangażowaniem, staraniami o naprawę ksiąg, przede wszystkim zaś reformą ortograficzną ostatni patriarcha średniowiecznego carstwa Bułgarii zapewnił sobie trwałe miejsce zarówno w historii, jak i ludzkiej pamięci (Станчев, 1982). Znany historyk literatury bułgarskiej, prof. Bogdan Penew, pisał, że dzięki wybitnym twórcom z kręgu tyrnowskiego „jeszcze raz w przeddzień politycznego zgonu zabłysła bułgarska literatura jak świeca, która silniej zabłyśnie nim zgaśnie" (Penew, 1938, s. 94).

Żeby w pełni zrozumieć istotę i rangę Eutymiuszowej reformy, należy przypomnieć pokrótce dzieje słowiańskiego piśmiennictwa, które właśnie w Bułgarii, już w X wieku, szczególnie za panowania cara Symeona, przeżyło okres rozkwitu i potęgi zwany „złotym wiekiem" (Dymitrow, 1986, ss. 48–49; Leszka, 2013). To wtedy właśnie wyodrębniły się dwie szkoły piśmiennicze, presławska i ochrydzka, a klasztorne biblioteki wypełniły się dziełami oryginalnymi i przekładowymi. Większość starobułgarskich kodeksów zawierała, sądząc po zachowanych rękopisach, przekłady z języka greckiego[1]. Prym wiodły teksty Pisma Świętego (Ewangelie, czytania z nowotestamentowych listów i Dziejów Apostolskich oraz psałterze), księgi liturgiczne z żywotami świętych, hymnami, tekstami nabożeństw. Do dziś zachowały się także fragmenty homiliarza, oddzielne karty zawierające pouczenia i katechezy Efrema Syryjczyka, Cyryla Jerozolimskiego i Bazylego Wielkiego oraz urywek traktatu anonimowego starobułgarskiego autora o sztuce tłumaczenia (Leszka & Marinow, 2015, s. 306). Powstawały też dzieła poruszające zagadnienia

[1] Obecnie znamy 26 rękopisów lub ich fragmentów pochodzących z okresu starobułgarskiego (X–XI wiek).

astronomiczne, przyrodnicze, geograficzne i inne, przedstawiające chrześcijańską wizję świata materialnego (na przykład tzw. *Szestodniew*). Istnienie piśmiennictwa w języku narodowym było dla starobułgarskich autorów powodem do dumy, czego najpełniejszym wyrazem jest traktat Mnicha (Czernorizca) Chrabra *O piśmie*, w którym wybrzmiewa m.in. apologia słowiańskiego alfabetu i piśmiennictwa – autor stawia je na równi z greckim językiem i literaturą (Dąbek-Wirgowa, 1980, ss. 5–37; Walczak, 1998, ss. 27–29), a nawet dowodzi, że „pismo słowiańskie bardziej święte jest i czcigodne, święty człowiek je bowiem wynalazł, a greckie – Hellenowie poganie" (tłum. Aleksander Naumow; Naumow, 2013, s. 35). „Złoty wiek" odcisnął głębokie piętno na kulturze nie tylko Bułgarii, lecz także pozostałych krajów prawosławnej Słowiańszczyzny. W nieco ponad 30 lat od pojawienia się w kraju piśmiennictwa słowiańskiego dzięki aktywnej polityce władców literatura bułgarska dysponowała bogatym zbiorem tekstów z każdej niemal dziedziny, który wkrótce stał się podstawą kultury piśmienniczej wszystkich ludów słowiańskich wyznania prawosławnego (Гагова, 2009, Велчева, 1983).

Wkrótce jednak rozpoczął się sukcesywny upadek państwa, do którego przyczyniły się napaść Rusów pod wodzą Światosława i konfrontacja między Bizancjum i Rusami zakończona podbojem Presławia i likwidacją bułgarskiego carstwa przez cesarza Jana Tzimiskesa w roku 971 (Leszka & Marinow, 2015, ss. 189–199). Poza władzą Bizantyńczyków pozostał jedynie pas ziem zachodnich, czyli państwo bułgarskie rządzone przez dynastię Komitopulów, a życie kulturalne zogniskowało się w Ochrydzie. Jeszcze pod wodzą Samuela Bułgaria na krótko odzyskała swoją pozycję, lecz od samego początku XI wieku trwały wojny z Bizantyńczykami. W 1014 roku cesarz Bazyli, nazwany później Bułgarobójcą, wyruszył na jej ostateczny podbój i cztery lata później Bułgaria zniknęła z mapy na ponad półtora wieku (Wasilewski, 1988, ss. 51–60). Dominującym językiem Kościoła stała się greka, ograniczono liturgiczne funkcje języka słowiańskiego, a literatura zaczęła stopniowo nabierać cech ludowych, szerzyły się apokryfy i legendy (Walczak, 1998, s. 32).

Kiedy w 1186 roku Bułgarzy zdołali się wyzwolić spod panowania Bizancjum, literatura nie odzyskała już swej dawnej świetności. Wprawdzie – jeśli chodzi o zawartość ksiąg – dawna tradycja pozostała nienaruszona, ale zmienił się styl niektórych utworów, ich forma przestała być już tak wyszukana, gdyż pisarzom tej epoki brakowało wykształcenia i erudycji twórców z okresu panowania cara Symeona. Zarysowujące się od samego początku różnice w języku stosowanym przez twórców szkoły presławskiej i ochrydzkiej teraz przybrały na sile. Coraz większy wpływ na język tekstów pisanych zaczęły wywierać lokalne dialekty

stosowane w określonych skryptoriach, a nawet przez poszczególnych skrybów. Żywa mowa i jej lokalne cechy zaważyły na kształcie języka tzw. okresu średniobułgarskiego, a stworzona przez Cyryla i Metodego norma literacka zaczęła ulegać coraz większemu rozchwianiu. W zasadzie można stwierdzić, że począwszy od XII wieku historia języka bułgarskiej literatury jest historią odstępstw od normy cyrylo-metodejskiej (Андрейчин, 1977; Русинов, 1984).

Zjawisko to stało się potencjalnie groźne, gdy na ziemiach bułgarskich pojawiły się ruchy heretyckie, takie jak bogomilizm[2] (Szwat-Gyłybowa, 2005, ss. 18–29). Twórca bułgarskiej sekty neomanichejskiej, pop Bogomił, próbował pogodzić niesioną przez chrześcijaństwo ideę dobrego Boga, a zarazem usprawiedliwić wszechobecność zła w świecie materialnym. Takie idee szybko zyskały popularność i szerokie rzesze zwolenników, a bogomilizm zaczął promieniować na inne kraje, w tym Europę zachodnią (por. ruch patarenów w Bośni i katarów oraz albingensów na południu Francji). Kiedy ruchy heretyckie zaczęły zyskiwać poparcie niektórych bułgarskich władców (np. Kałojana), stały się groźne dla instytucji Cerkwi. Potencjalnie mogły też wpłynąć na kształt tekstów pisanych w okresie średniobułgarskim, a jednocześnie różnice w zapisie tekstów religijnych mogły sprzyjać ich różnorakiemu odczytywaniu, a co za tym idzie, różnorodnej interpretacji, nie zawsze zgodnej z oficjalnym nauczaniem Cerkwi. Dlatego właśnie kwestia poprawności językowej i wierności normie literackiej oraz nieulegania nadmiernym wpływom żywej mowy stała się z czasem szczególnie istotna. Najbardziej charakterystyczną cechą językową tekstów okresu średniobułgarskiego jest niekonsekwentne zapisywanie liter oznaczających nosówki – często w miejscu litery ѧ (*ę*) spotyka się ѫ (*ą*) i odwrotnie, nierzadko też zamiast tych liter spotykamy jery, co świadczy o tym, że nazalizm był w odwrocie, samogłoski nosowe przestawały być, lub nawet nie były już wtedy wymawiane, że przekształciły się w inne głoski, a ich zapis zależał jedynie od wykształcenia danego kopisty i stopnia jego przywiązania do tradycji. Podobnie jery (**ъ** i **ь**), choć nadal były w użyciu, wyraźnie widać, jak zmieniła się ich artykulacja, jak stopniowo postępował zanik ich wymowy – stąd ich dalece niekonsekwentne użycie, a nawet zaistnienie tekstów jednojerowych[3].

[2] O znaczeniu bogomilstwa w Bułgarii może świadczyć fakt, że jego bibliografia liczy ponad dwa i pół tysiąca pozycji (Гечева, 2007). Bizantyńskie i słowiańskie źródła dotyczące bogomilizmu zostały w ostatnich latach wydane w przekładzie na język polski (dwa odrębne tomy pt. Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach – Minczew i in., 2015; Wolski & Minczew, 2023).

[3] Zabytki jednojerowe z użyciem wyłącznie jeru miękkiego ь są charakterystyczne dla serbskiej szkoły piśmienniczej.

Trudnego zadania „naprawy" języka piśmiennictwa podjął się ostatni patriarcha średniowiecznej Bułgarii, który zasłynął również jako osoba kierująca obroną stołecznego Tyrnowa przed tureckim oblężeniem (Петканова, 2003, 153–155).

Eutymiusz był najwybitniejszym i najwszechstronniejszym bułgarskim pisarzem wieków średnich. Ideologicznym podłożem i kontekstem jego działań był zaś hezychazm – idea poznawania Boga przez izolację od świata, modlitwę i kontemplację (Mikołajczak & Dymczyk, 2021, ss. 38–39, 207–208). Uczeń znanego hezychasty, Teodozjusza Tyrnowskiego, doskonalił swe wykształcenie teologiczne i literackie najpierw w Konstatnynopolu, a potem w klasztorach na Świętej Górze Athos. Po powrocie do Bułgarii stworzył własną szkołę literacką, która do historii przeszła jako tyrnowska szkoła piśmiennicza, która rozwinęła szeroką działalność na rzecz wzniesienia piśmiennictwa starobułgarskiego do poziomu i rangi bizantyńskiego. Eutymiusz jest autorem wielu ogromnych dzieł: żywotów (m.in. św. Iwana Rylskiego, św. Hilariona Megleńskiego, św. Petki Tyrnowskiej, św. Filotei Tyrnowskiej), kazań pochwalnych (m.in. *Słowo pochwalne ku czci św. Niedzieli* czy *Słowo pochwalne ku czci św. Konstantyna i Heleny*), orędzi (m.in. do athoskiego mnicha Kipriana, do metropolity Arseniusza, do ugrowołoskiego metropolity Antima, do mnicha Nikodema, igumena klasztoru w Tismanie na Wołoszczyźnie i in.) oraz kościelnych dzieł kanonicznych, takich jak służba ku czci Petki Tyrnowskiej oraz służba i kanon ku czci cesarzowej Teofano. Spod jego pióra wyszły również liczne przekłady – przetłumaczył m.in. pięć pierwszych ksiąg Starego Testamentu oraz liturgie Bazylego Wielkiego i patriarchy Filoteusza (Данчев, 1983, ss. 16–28).

Stworzył emocjonalny, krasomówczy styl (tzw. splatanie słów), który zyskał wielu zwolenników nie tylko wśród twórców bułgarskich, ale także serbskich, ruskich i wołosko-mołdawskich (Dymitrow, 1986, s. 112; Иванова, 1991). Spośród czternasto- i piętnastowiecznych twórców pozostających pod wpływem Eutymiusza należy wymienić wspomnianego już metropolitę kijowskiego Grzegorza Cambłaka, metropolitę moskiewskiego Kipriana (pochodzącego zresztą z Tyrnowa), metropolitę widyńskiego Joazafa Bdyńskiego oraz działającego na dworze serbskiego despoty Stefana Lazarewicza Konstantyna Kosteneckiego, będącego niebezpośrednim uczniem Eutymiusza autora traktatu *Сказание изявлено о писменах*, czyli *Opowieść o literach* (znanego także jako *Сказание за буквите* oraz *Разяснено изложение за буквите*)[4] (ok. 1425), w którym zalecał zasady pisowni oparte na

[4] W traktacie tym Konstantyn Kostenecki ubolewał nad stanem słowiańskiego piśmiennictwa, a porównując księgi greckie i słowiańskie zauważał, że te pierwsze dzięki istnieniu solidnych

ortografii tyrnowskiej (Динеков, 1980). Dla Konstantyna Kosteneckiego, podobnie jak dla innych twórców słowiańskiego średniowiecza, prawidłowe pisanie jest warunkiem prawowierności, jest równoznaczne z właściwym wyznawaniem wiary chrześcijańskiej: „Każda litera lub znak, który znajduje się nie na swoim miejscu, nie należy do domu Boga. A skoro nie jest z domu Bożego, to czyż nie jest wstrętna?" (tłum. M.M.) (Костенечки, 1993, s. 21).

Proces naprawy słowiańskich ksiąg rozpoczęli athoscy mnisi dużo wcześniej niż na Świętą Górę dotarł Eutymiusz – on zatem był kontynuatorem ich dzieła w skryptoriach tyrnowskiej eparchii. Poszczególne przekłady ksiąg religijnych na język słowiański były odtąd kolacjonowane i zestawiane z ich greckimi pierwowzorami. Istniejące przekłady poprawiano, a jeśli błędów powstałych w procesie kopiowania nagromadziło się zbyt wiele, zlecano wykonanie nowych tłumaczeń. Eutymiusz zalecał powrót do tradycji cyrylo-metodejskiej i stosowanie reguł przyjętych przez braci sołuńskich. Wiązało się to także ze składniowym zbliżeniem do greckich oryginałów osiąganym poprzez częściową – szczególnie syntaktyczną, ale także morfologiczną i leksykalną – archaizację języka[5] (Динеков, 1979).

Niezbędne w tym procesie było stosowanie jednakich norm ortograficznych. Eutymiusz nie pozostawił niestety po sobie żadnego opracowania, w którym wyłuszczałby wprowadzone przez siebie zasady, musimy je zatem odtwarzać na podstawie zachowanych Eutymiuszowych dzieł (Иванова-Мирчева & Харалампиев, 1999). Jako pierwsza opisała kompleksowo język Eutymiusza Tyrnowskiego w 1971 roku Dora Iwanowa-Mirczewa podczas wykładu wygłoszonego na sympozjum naukowym *Търновска книжовна школа* [Tyrnowska szkoła piśmiennicza] (Иванова-Мирчева, 1974). Badaczka scharakteryzowała tam składnię Eutymiuszowych dzieł, odejście od niektórych zasad starobułgarskiej fleksji, intensywne użycie imiesłowów i konstrukcji imiesłowowych oraz osobliwości leksykalne tych tekstów. W konkluzji stwierdziła, że Eutymiuszowy język nie jest czymś zupełnie nowym i różnym, że tyrnowskiego patriarchę należy traktować jako kontynuatora dotychczasowej tradycji – z tym, że jego język stanowi całościowy, zamknięty, doskonały system, utrzymany w jednorodnym, pięknym i wyszukanym stylu.

---

opracowań gramatycznych i stosowaniu się do reguł w nich zawartych są jednolite pod względem językowym. O słowiańskich zaś pisał: „a nasze, nawet jeśli sto tych samych zebrać, to nie znajdzie się wśród nich dwóch jednakowych" (tłum. M.M.) (Динеков, 1980, s. 14).

[5] Efektem ubocznym składniowej archaizacji tekstów, stosowania różnorodnych konstrukcji imiesłowowych i skomplikowanych, wielokrotnie złożonych zdań było rozejście się stylu języka pisanego i mówionego – stąd negatywna (jako „niepostępowej" czy nawet „uwsteczniającej") ocena działalności szkoły Eutymiusza w niektórych opracowaniach okresu komunistycznego.

Za najważniejsze cechy Eutymiuszowego stylu bułgarscy badacze uznają:

1. Umiejętne połączenie istotnych, utrwalonych w tradycji piśmienniczej cech języka starobułgarskiego przy jednoczesnym uwzględnianiu niektórych zmian, jakie zaszły do końca XIV wieku.

2. Zbliżenie grafii i ortografii do grafii i pisowni greckich oryginałów oraz ogólna orientacja na grecki literacko-językowy uzus. Zapewniło to językowi przekładów ksiąg kościelnych status *linqua sacra* niezanieczyszczonego elementami żywej mowy.

Uwzględnianie zmian językowych polegało m.in. na akceptacji przydatnej nowej leksyki (np. słów *пролѣтен*, *седмица*, *хилияда*) przy jednoczesnym wzbranianiu się przed przenikaniem do literatury nowych, analitycznych właściwości języka mówionego. (Хараламписв, 1990, s. 11). Można więc pokusić się o stwierdzenie (sformułowane zresztą już w tytule niniejszego artykułu), że działalność literacka, a szczególnie ortograficzna Eutymiusza miała wiele cech tego, co współcześnie określa się świadomą polityką językową, czyli poczynaniami mającymi na celu kształtowanie pożądanych indywidualnych i zespołowych zachowań językowych.

Nie wnikając tu zbytnio w szczegóły Eutymiuszowej reformy, możemy wskazać najistotniejsze spośród zalecanych reguł:

- zachowanie *l* epentetycznego;
- zachowanie liter oznaczających nosówki przy jednoczesnym ścisłym określeniu ich dystrybucji, uzależnionej od pozycji w wyrazie (np. po *r'*, *l'*, *n'* i *s'* zapisywano wyłącznie literę **ѧ** oznaczającą dawną nosówkę *ę* – stąd np. czasownikowa forma 1 sg. *lubl'ę* zam. *lubl'ą*, *sъtvor'ę* zam. *sъtvor'ą* itp.;
- użycie obu jerów, przy czym jer tylny miał być stosowany tylko w środku wyrazu i po przyimkach, przedni zaś wyłącznie na końcu wyrazów (litery **ь** i **ъ** nie oznaczały już więc dawnych samogłosek zredukowanych, toteż często wypadały słabe jery, które w środku wyrazu nie były wymawiane);
- konsekwentne użycie litery **ѣ** oznaczającej samogłoskę jatową, ale też używaną po *r'*, *l'*, *n'* i *s'* zamiast litery **я** (*ja*);
- użycie litery **ы** (*y*);
- odmiana czasowników według pięciu staro-cerkiewno-słowiańskich deklinacji[6].

[6] W żywym języku system koniugacyjny zmierzał ku uproszczeniu do trzech typów odmiany.

Ustalone przez Eutymiusza zasady wpłynęły na współczesnych mu twórców i ich następców tak dalece, że przez kilka wieków kształtowały oblicze literatury serbskiej, ruskiej, a nawet mołdawskiej. Warto w tym miejscu wspomnieć, że np. szesnastowieczny cyrylicki ewangeliarz ze zbiorów biblioteki Kórnickiej spisano (najprawdopodobniej na terenie Wołoszczyzny) z zastosowaniem Eutymiuszowej ortografii (Walczak-Mikołajczakowa, 2006). Sam Eutymiusz pozostał natomiast w pamięci kolejnych pokoleń.

Joazaf Bdyński, który w 1394 roku odwiedził opanowane przez Turków Tyrnowo, z bólem pisał o wygnaniu ze stolicy ostatniego patriarchy i przypominał słowa, którymi lud żegnał Eutymiusza, swojego ukochanego duchowego przewodnika: „По-добре беше слънцето да помръкне, нежели Евтимиевият език да замлъкне" [Lepiej by słońce zaszło, niż by język Eutymiusza zamilkł]. Niech te słowa będą podsumowaniem niniejszych rozważań.

Bibliografia

Dąbek-Wirgowa, T. (1980). *Historia literatury bułgarskiej: Zarys*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dymitrow, I. (Red.). (1986). *Bułgaria: Zarys dziejów*. Książka i Wiedza.

Leszka, M. J. (2013). *Symeon I Wielki a Bizancjum: Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/7525-814-1

Leszka, M. J., & Marinow, K. (2015). *Carstwo Bułgarskie: Polityka, społeczeństwo, gospodarka, kultura 866–971*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mikołajczak, A. W., & Dymczyk, R. (2021). *Athos: Wzrok Świętej Góry*. Wydawnictwo Naukowe UAM. https://doi.org/10.14746/amup.9788323239123

Minczew, G., Skowronek, M., & Wolski, J. M. (Red. & Tłum.). (2015). *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach: Źródła słowiańskie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/7969-916-2

Naumow, A. (Red.). (2013). *Święci Konstantyn-Cyryl i Metody: Patroni Wschodu i Zachodu: T. 1. Apostołowie Słowian w dawnej Europie*. Collegium Columbinum.

Penew, B. (1938). *Literatura bułgarska do roku 1878* (J. Gołąbek, Oprac.). Związek Nauczycielstwa Polskiego.

Szwat-Gyłybowa, G. (2005). *Haeresis bulgarica w bułgarskiej świadomości kulturowej XIX i XX wieku*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Walczak, M. (1998). *Język piśmiennictwa bułgarskiego: Zarys dziejów*. Wydawnictwo Naukowe UAM.

Walczak-Mikołajczakowa, M. (2006). O pewnym mało znanym rękopisie cerkiewnosłowiańskim ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej PAN. W M. Bracka & A. Bracki (Red.), *Mistrz i jego przyjaciele* (ss. 136–139). Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.

Wasilewski, T. (1988). *Historia Bułgarii*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Wolski, J. M., & Minczew, G. (Red.). (2023). *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach: Źródła greckie* (A. Maciejewska, Tłum.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Андрейчин, Л. (1977). *Из историята на нашето езиково строителство*. Народна просвета.

Велчева, Б. (1983). *Старите български ръкописи и техният език*. Народна просвета.

Гагова, Н. (2009). Културната политика на българските владетели Борис и Симеон и проблемите на книжовния репертоар. W А. Милтенова (Red.), *История на българската средновековна литература* (2. wyd., ss. 83–88). Изток-Запад.

Гечева, К. (2007). *Богомилството и неговото отражение в средновековна християнска Европа: Библиография* (2. wyd. uzup.). Изд. Гутенберг.

Данчев, Г. (1983). *Страници из историята на Търновската книжовна школа*. Наука и изкуство.

Динеков, П. (1979). *Похвала на старата българска литература*. Български писател.

Динеков, П. (1980). Личността на Евтимий Търновски. *Старобългарска литература*, *1980*(7), 3–21.

Жития на българските светии. (2002). „Св. Вмчк Георги Зограф".

Жития на светиите (Т. 1). (b.d.). Българска Православна Църква.

Иванова, К. (1986). *Патриарх Евтимий*. Народна просвета.

Иванова, К. (1991). Новоизводните търновски сборници и въпросът за ролята на Патриарх Евтимий в техния превод. *Старобългарска литература*, *1991*(25–26), 124–134.

Иванова, К. (2008). *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов".

Иванова-Мирчева, Д. (1974). Евтимий Търновски, писател творец на литературния български език от късно средновековие. W П. Русев (Red.), *Търновска книжовна школа: 1371–1971* (Т. 1, ss. 194–210). Издателство на БАН.

Иванова-Мирчева, Д., & Харалампиев, И. (1999). *История на българския език*. Фабер.

Костенечки, К. (1993). *Съчинения. Сказание за буквите. Житие на Стефан Лазаревич* (А.-М. Тотоманова, Red.). Изд. Славика.

Петканова, Д. (Red.). (2003). *Старобългарска литература: Енциклопедичен речник*. Абагар.

Русев, П., Гълъбова, И., & Давидов, А. (1971). *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*. Издателство на БАН.

Русинов, Р. (1984). *История на новобългарския книжовен език*. Наука и изкуство.

Станчев, К. (1982). Евтимиевата школа в контекста на европейското духовно развитие. *Старобългарска литература*, *1982*(2), 8–18.

Харалампиев, И. (1990). *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. Наука и изкуство.

Bibliography (Transliteration)

Andreĭchin, L. (1977). *Iz istoriiata na nasheto ezikovo stroitelstvo*. Narodna prosveta.

Dąbek-Wirgowa, T. (1980). *Historia literatury bułgarskiej: Zarys*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Danchev, G. (1983). *Stranitsi iz istoriiata na Tŭrnovskata knizhovna shkola*. Nauka i izkustvo.

Dinekov, P. (1979). *Pokhvala na starata bŭlgarska literatura*. Bŭlgarski pisatel.

Dinekov, P. (1980). Lichnostta na Evtimiĭ Tŭrnovski. *Starobŭlgarska literatura*, *1980*(7), 3–21.

Dymitrow, I. (Ed.). (1986). *Bułgaria: Zarys dziejów*. Książka i Wiedza.

Gagova, N. (2009). Kulturnata politika na bŭlgarskite vladeteli Boris i Simeon i problemite na knizhovniia repertoar. In A. Miltenova (Ed.), *Istoriia na bŭlgarskata srednovekovna literatura* (2nd. ed., pp. 83–88). Iztok-Zapad.

Gecheva, K. (2007). *Bogomilstvoto i negovoto otrazhenie v srednovekovna khristiianska Evropa: Bibliografiia* (2nd rev. ed.). Izd. Gutenberg.

Ivanova, K. (1986). *Patriarkh Evtimiĭ*. Narodna prosveta.

Ivanova, K. (1991). Novoizvodnite tŭrnovski sbornitsi i vŭprosŭt za roliata na Patriarkh Evtimiĭ v tekhniia prevod. *Starobŭlgarska literatura*, *1991*(25–26), 124–134.

Ivanova, K. (2008). *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica*. Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Ivanova-Mircheva, D. (1974). Evtimiĭ Tŭrnovski, pisatel tvorets na literaturniia bŭlgarski ezik ot kŭsno srednovekovie. In P. Rusev (Ed.), *Tŭrnovska knizhovna shkola: 1371–1971* (Vol. 1, pp. 194–210). Izdatelstvo na BAN.

Ivanova-Mircheva, D., & Kharalampiev, I. (1999). *Istoriia na bŭlgarskiia ezik*. Faber.

Kharalampiev, I. (1990). *Ezikŭt i ezikovata reforma na Evtimiĭ Tŭrnovski*. Nauka i izkustvo.

Kostenechki, K. (1993). Sŭchineníi͡a. Skazanie za bukvite. ZHitie na Stefan Lazarevich (A.-M. Totomanova, Ed.) . Izd. Slavika.

Leszka, M. J. (2013). *Symeon I Wielki a Bizancjum: Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/7525-814-1

Leszka, M. J., & Marinow, K. (2015). *Carstwo Bułgarskie: Polityka, społeczeństwo, gospodarka, kultura 866–971*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mikołajczak, A. W., & Dymczyk, R. (2021). *Athos: Wzrok Świętej Góry*. Wydawnictwo Naukowe UAM. https://doi.org/10.14746/amup.9788323239123

Minczew, G., Skowronek, M., & Wolski, J. M. (Eds. & Trans.). (2015). *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach: Źródła słowiańskie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/7969-916-2

Naumow, A. (Ed.). (2013). *Święci Konstantyn-Cyryl i Metody: Patroni Wschodu i Zachodu: Vol. 1. Apostołowie Słowian w dawnej Europie*. Collegium Columbinum.

Penew, B. (1938). *Literatura bułgarska do roku 1878* (J. Gołąbek, Ed.). Związek Nauczycielstwa Polskiego.

Petkanova, D. (Ed.). (2003). *Starobŭlgarska literatura: Entsiklopedichen rechnik*. Abagar.

Rusev, P., Gŭlŭbova, I., & Davidov, A. (1971). *Pokhvalno slovo za Evtimiĭ ot Grigoriĭ TSamblak*. Izdatelstvo na BAN.

Rusinov, R. (1984). *Istoriia na novobŭlgarskiia knizhoven ezik*. Nauka i izkustvo.

Stanchev, K. (1982). Evtimievata shkola v konteksta na evropeĭskoto dukhovno razvitie. *Starobŭlgarska literatura*, *1982*(2), 8–18.

Szwat-Gyłybowa, G. (2005). *Haeresis bulgarica w bułgarskiej świadomości kulturowej XIX i XX wieku*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Totomanova, A.-M (Red.). (1993). *Konstantin Kostenechki. Sŭchinenia. Skazanie za bukvite. Zhitie na Stefan Lazarevich*. Izd. Slavika.

Velcheva, B. (1983). *Starite bŭlgarski rŭkopisi i tekhniiat ezik*. Narodna prosveta.

Walczak, M. (1998). *Język piśmiennictwa bułgarskiego: Zarys dziejów*. Wydawnictwo Naukowe UAM

Walczak-Mikołajczakowa, M. (2006). O pewnym mało znanym rękopisie cerkiewnosłowiańskim ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej PAN. In M. Bracka & A. Bracki (Eds.), *Mistrz i jego przyjaciele* (pp. 136–139). Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.

Wasilewski, T. (1988). *Historia Bułgarii*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Wolski, J. M., & Minczew, G. (Eds.). (2023). *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach: Źródła greckie* (A. Maciejewska, Trans.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Zhitiia na bŭlgarskite svetii. (2002). "Sv. Vmchk Georgi Zograf".

Zhitiia na svetiite (Vol. 1). (n.d.). Bŭlgarska Pravoslavna TSŭrkva.

The Orthographic Reform of Patriarch Euthymius as a Manifestation of the Conscious Language Policy of Medieval Bulgaria

Summary

This article presents the reforming activities of the last patriarch of medieval Bulgaria in the context of the political changes that took place in the Balkans in the fourteenth century. The study shows how the orthographic arrangement of Slavic books influenced the condition of the Bulgarian Orthodox Church, and thus its approach to Greek writings. It also takes into account the consequences of Euthymius' reform for Slavic writings – both religious and secular – under the conditions of Ottoman rule.

Reforma ortograficzna patriarchy Eutymiusza jako przejaw świadomej polityki językowej średniowiecznej Bułgarii

Streszczenie

Autorka przybliża reformatorską działalność ostatniego patriarchy średniowiecznej Bułgarii w kontekście zmian politycznych, jakie w XIV wieku zachodziły na Bałkanach. Wskazuje, jak ortograficzne uporządkowanie słowiańskich ksiąg wpłynęło na kondycję bułgarskiej Cerkwi, a tym samym na jej podejście do greckiego piśmiennictwa. Bierze również pod uwagę konsekwencje Eutymiuszowej reformy dla piśmiennictwa słowiańskiego – zarówno religijnego, jak i świeckiego – w warunkach niewoli osmańskiej.

Keywords: Patriarch Euthymius; orthography; hesychasm; language policy

Słowa kluczowe: patriarcha Eutymiusz; ortografia; hezychazm; polityka językowa

Mariola Mikołajczak, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8871-9738
Correspondence: mariola.mikolajczak@amu.edu.pl

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2025-01-02; Accepted: 2025-02-25; Published: 2025-12-31